

D Y S K U S J E I P O L E M I K I

Archeologia Polski, LXII: 2017
PL ISSN 0003-8180

TADEUSZ MALINOWSKI

NIECO O ŁACINIE I O NAZWACH GEOGRAFICZNYCH W POLSKIM PIŚMIENICTWIE ARCHEOLOGICZNYM

Abstrakt: Autor wskazuje na coraz częstsze pojawianie się błędnej pisowni terminologii łacińskiej w polskich opracowaniach materiałów antropologicznych pochodzących z wykopalisk archeologicznych, jak również na niewłaściwą pisownię niektórych imion. Uważa też za niewłaściwe podawanie polskojęzycznych nazw geograficznych w tekstach obcojęzycznych publikowanych w Polsce.

Słowa kluczowe: Iuvenis–Juvenis, Ioannes (Iohannes)–Joannes (Johannes), Cracow–Krakau–Kraków, Great Poland–Großpolen–Wielkopolska

Abstract: The Author points to the more and more common phenomenon of false spelling of Latin terminology in Polish studies of anthropological materials unearthed during archaeological excavations, as well as to the false spelling of some names. He also finds it improper to give Polish geographical names in foreign language texts published in Poland.

Keywords: Iuvenis–Juvenis, Ioannes (Iohannes)–Joannes (Johannes), Cracow–Krakau–Kraków, Great Poland–Großpolen–Wielkopolska

Kiedy przygotowywałem recenzję wydawniczą monografii cmentarzyska w Szadku (opublikowanej w 2015 r. przez Instytut Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), zwróciłem uwagę na używanie w niej błędnych zapisów określeń łacińskich oraz zupełnie niewłaściwych – w kontekście tekstu – nazw geograficznych. Niestety, moje uwagi nie zostały uwzględnione, gdyż – jak mnie poinformował jeden z autorów monografii – osoba, która przygotowała aneks antropologiczny miała mu powiedzieć, że większość antropologów używa właśnie takich błędnych zapisów. Natomiast niewłaściwe nazwy geograficzne mają być wynikiem jakichś odgórnych zarządzeń. W związku z powyższym moje krytyczne stanowisko w tych dwóch sprawach zostało zaprezentowane w przypisie umieszczonym we wstępnej wypowiedzi autorów monografii (Hyperborea, s. 10). Obecnie pragnę owym kwestiom poświęcić nieco uwag, aczkolwiek będę posługiwał się nie kompletem (czy większą częścią) krytykowanych zjawisk, lecz niezbyt licznymi, chociaż przekonującymi, przykładami. Pragnę przy tym oznajmić, że podobnie jak to już czyniłem (T. Malinowski 2014), nie będę podawał nazwisk autorów, w których publikacjach występują krytykowane sprawy.

Zacznę od łaciny. Otóż przede wszystkim chcę wskazać na to, że w alfabecie klasycznej łaciny nie istnieje litera „j” (por. np. Jougan 1958, s. IX), co można zauważyć przeglądając rozmaite publikacje (np. Krasnowolski 1920, s. 5), a zwłaszcza słowniki (np. Kumaniecki 1957; Jougan 1958; 1992; Plezia red. 1969; Winniczuk red. 1995). Wprawdzie została ona wprowadzona w epoce Odrodzenia przez jednego z filologów francuskich, posługiwano się nią i w Polsce (por. np. Bobrowski 1822), jednakże od dawna jest wycofywana, również z wydawnictw kościelnych (Jougan 1958, s. IX–X).

Tymczasem zupełnie odwrotnie przedstawia się sytuacja w publikacjach opracowań antropologicznych związanych z badaniami archeologicznymi. Otóż antropologowie często – oprócz podawania w latach przypuszczalnego wieku zmarłych osobników – określają ich przynależność do poszczególnych kategorii wiekowych noszących nazwy łacińskie: *Infans*, *Iuvenis*, *Adultus*, *Maturus* i *Senilis* (nierzadko pisane małą literą). Przykładowo podam więc, że spotykamy je w bezbłędnej pisowni (bo o błędnych nieco później) między innymi w monograficznych opracowaniach cmentarzysk (np. Bokiej 2013; Fudziński, Rożnowski 1997; Fudziński, Cymek 2005; Kozak-Zychman 2013; Rożnowski, Cymek 2015) czy w antropologicznym zdjęciu ludności na szerszym obszarze (Malinowski, Malinowski 1990). Przykłady te można byłoby mnożyć, ale to nie ma sensu, gdyż już podane świadczą o tym, że w zupełnie bliskim nam czasie, już nawet w XXI w., bezbłędna pisownia nazw łacińskich nie była rzadka.

Jednakże często, bardzo często, można spotkać błędny zapis nazwy łacińskiej jednej kategorii wiekowej przyjętej przez antropologów, mianowicie „Juvenis” zamiast „Iuvenis”. Napotyka się nań i w publikacjach wyłącznie antropologicznych („Przegląd Antropologiczny” 2005, czy np. poświęconej ludności dorzecza Odry i Wisły, wydanej w Poznaniu w 2014 r.), jak i w aneksach towarzyszących opracowaniom archeologicznym: np. cmentarzysk w Rątach (Gdańsk 2000) i Chłapowie (Gdańsk 2005) w woj. pomorskim, Kowalewku (Poznań 2005) i Gorszewicach („Fontes Archaeologici Posnanienses” 2007) w woj. wielkopolskim, Żychlinie („Fontes Archaeologici Posnanienses” 2010) w woj. łódzkim, Sękowicach (Zielona Góra 2004) w woj. lubuskim, Książnicach ([w:] Jaszewska, Michałak red. 2011) w woj. świętokrzyskim czy w Wierzawicach ([w:] Chochorowski red. 2007) i Sanoku-Olchowicach ([w:] *Raport*, 9, Warszawa 2014) w woj. podkarpackim. Z tych przykładów widać, że ów błędny zapis występuje szeroko na ziemiach polskich.

To jednak nie oznacza, że należy go aprobować. Jest on wyraźnym zgrzytem również w kontekście innych łacińskich nazw kategorii wiekowych, które wymieniłem wyżej, z jakimi pojawia się w publikowanych opracowaniach. „Juvenis” nie jest też formą spolszczoną wyrazu łacińskiego – gdyby tak było, to należałoby pisać „Juwenis”, analogicznie jak „juwenalia” wywodzące się właśnie z łacińskiego „iuvenis” (Tokarski red. 1978, s. 327). To, że ów błędny zapis występuje także np. w literaturze niemieckiej (np. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*, 181, Bonn 2010 – „juvenil”) czy w czeskiej (np. „Památky archeologické” 2002 – „juvenis”), nie jest usprawiedliwieniem błędnych zapisów w polskich publikacjach.

W okolicznościowych tekstach łacińskich polskich publikacji archeologicznych spotykamy się również z literą „J” przy podawaniu imion mających odpowiedniki we wskazanym języku. Jest to sprzeczne z zasadami klasycznej łaciny. Na taką sytuację natrafiłem w książkach: *Mente et rutro. Studia archaeologica Johanni Machnik viro doctissimo octogesimo vitae anno ab amicis, collegis et discipulis oblata*, wydanej w Rzeszowie w 2010 r., ponadto w *Peregrinationes archaeologicae in Asia et Europa Joanni Chochorowski dedicatae*, opublikowanej w Krakowie w 2012 r. Tymczasem „Jan” – to po łacinie „Ioannes”, względnie „Iohannes” (por. np. Jougan 1992, s. 360–361; Winniczuk red. 1995, s. 668) i taki zapis znajdujemy w księdze poświęconej Janowi Gurbie (Taras, Zakościelna red. 2009). Poprawnie zostały też zapisane łacińskie tytuły książek dedykowanych Józefowi Kostrzewskiemu (Kóčka red. 1963; Jażdżewski red. 1968), co potwierdzają słowniki wskazane wyżej¹. Dodam, że litery „I” zamiast „J” używa się na przykład w określeniu „Alma Mater Iagellonica” (Chochorowski 2004, s. 9, 11, 13 i 15) czy nazwie Stowarzyszenia Sędziów Polskich „Iustitia”.

Przechodząc do sygnalizowanej na wstępie sprawy niewłaściwych nazw geograficznych, stwierdzam, że wymieniona tam monografia cmentarzyska w Szadku, opublikowana w równoległych wersjach polskiej i angielskiej, zawiera w tytule angielskim określenie „Wielkopolska”,

¹ Za udzielone mi bardzo pożyteczne uwagi dziękuję Panu prof. Piotrowi Beringowi z Instytutu Filologii Klasycznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Niektóre materiały zawdzięczam uprzejmości Pana mgra Grzegorza Szczurka z Poznania.

a w tekście angielskim oprócz niego również „Kraków”, „Wielkopolska” i „Kujawy” występują w angielskim tekście monografii odnoszącej się do epoki brązu na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej, opublikowanej w 2012 r. przez Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, „Kraków” i „Cracow” oraz „Małopolska” i „Lesser Poland” wystąpiły w tym samym tomie „Sprawozdań Archeologicznych”, w którym prócz tego było szereg poprawnych nazw geograficznych w wersji angielskiej („Greater Poland”, „Lower Silesia”, „Kuyavia”, „Vistula”, „Mazovia”). Analogiczne sytuacje można zauważyć w wielu, bardzo wielu publikacjach archeologicznych. Tymczasem właściwe nazewnictwo geograficzne w wersji angielskiej można znaleźć chociażby w słownikach (np. Bulas, Whitfield 1961; Bulas i in. 1962). Wypada również wskazać na to, że poprawne angielskojęzyczne nazwy geograficzne odnoszące się do ziem polskich występują na przykład – również w tytule – w monografii cmentarzyska w Dolicach (Kaczmarek 2015) czy w omówieniu historii ryb i rybołówstwa (Makowiecki 2003).

W ostatnich latach dużo rzadziej spotykamy się w polskiej literaturze archeologicznej (lub pokrewnej) z artykułami lub streszczeniami w języku niemieckim. Występują w nich właściwe dla niego nazwy geograficzne, na przykład w monograficznym opracowaniu cmentarzyska w Zaworach (Fudziński, Rożnowski 1997), przedstawieniu dziejów archeologii Prus Wschodnich (Hoffmann 2013), artykułach w księdze jubileuszowej prof. B. Gedigi (Kolenda i in. red. 2013), czasopismach „Pruthenia”, 3, „Analecta Archaeologica Ressoiviensia”, 8, czy „Archeologia Środkowego Nadodrza”, 2 (gdzie jednak występuje też pojedyncza błędna nazwa). Z błędnymi nazwami geograficznymi, bo nie w niemieckiej wersji językowej, mamy dość często do czynienia, np. we wspomnianej wyżej książce *Mente et rutro* (występują tu również poprawne), niektórych tomach czasopisma „Slavia Antiqua”, „Pruthenia Antiqua” i innych. Tutaj znów należałoby sięgnąć do słowników (np. Kalina 1952; Chodera, Kubica 1966).

Na koniec pragnę zauważyć, że po pierwsze: z poprawnie tłumaczonymi nazwami geograficznymi z terenu Polski można się spotkać w wydawnictwach anglojęzycznych (np. „Archaeology”, „The Journal of Indo-European Studies” czy „World Archaeology”) i niemieckojęzycznych (np. „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, „Baltische Studien”, „Nordharzer Jahrbuch”, „Praehistorische Zeitschrift” czy „Zeitschrift für Archäologie”), a także ukazujących się w jeszcze innych językach. Po drugie: gdyby założyć wzajemność w podawaniu oryginalnych zapisów nazw geograficznych w tekstach obcojęzycznych, to w polskojęzycznych musielibyśmy podawać np. Bayern, Leipzig, Marseille, München, Napoli, Niederösterreich, Philadelphia, Scotland czy Washington oraz wiele innych. Wydaje mi się, że byłoby to żałosne, a przynajmniej śmieszne.

Konkludując, uważam, że zarówno w zakresie pisowni niektórych terminów łacińskich, jak i nazw geograficznych w obcojęzycznych tekstach autorzy winni wykazywać się poprawnością. Chyba że, jak to zauważył w innym zakresie filolog polski dr Maciej Malinowski² (2014) – „od tej nowomowy [...] na początku XXI w. odwrotu już nie ma”.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Bobrowski F. 1822, *Lexicon latino-polonicum. Słownik łacińsko-polski*, Wilno.
- Bokiej E.M. 2013, *Ludność kultury przeworskiej*, [w:] *Gulin-Młyn, stanowisko 1. Cmentarzyska kultury pomorskiej i przeworskiej w regionie radomskim*, M. Cieślak-Kopyt, I. Miras red., Radom-Pękowice, s. 130–132.
- Bulas K., Thomas L.L., Whitfield F.J. 1962, *The Kościuszko Foundation Dictionary*, 2, *Polish-English*, The Hague.

² Zbieżność nazwisk przypadkowa.

- Bulas K., Whitfield F.J. 1961, *The Kościuszko Foundation Dictionary*, 1, English-Polish, The Hague.
- Chochorowski J. 2004, *Słowo wstępne – Introduction – Vstupitelnoje slovo – Vorwort*, [w:] *Kimmerowie, Scytowie, Sarmaci. Księga poświęcona pamięci profesora Tadeusza Sulimirskiego*, J. Chochorowski red., Kraków, s. 9–16.
- Chochorowski J. red. 2007, *Studia nad epoką brązu i wczesną epoką żelaza w Europie. Księga poświęcona profesorowi Markowi Gedlowi na pięćdziesięciolecie pracy w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków.
- Chodera J., Kubica S. 1966, *Podręczny słownik niemiecko-polski*, Warszawa.
- Fudziński M., Rożnowski F. 1997, *Cmentarzysko ludności kultury pomorskiej w Zaworach, gm. Chmielno*, Gdańsk.
- Fudziński P., Cymek L. 2005, *Cmentarzysko grupy wielkowiejskiej we Władysławowie-Chłapowie, pow. Puck*, Gdańsk.
- Hoffmann M.J. 2013, *Dzieje archeologii Prus Wschodnich od początku XVIII wieku do 1920 roku*, Olsztyn.
- Hyperborea 2015, *Hyperborea*, 2, Poznań.
- Jaszewska A., Michalak A. red. 2011, *Ogień – żywioł ujarzmiony i nieujarzmiony*, Zielona Góra.
- Jażdżewski K. red. 1968, *Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Jougan A. 1958, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, wyd. III, Poznań–Warszawa–Lublin.
- Jougan A. 1992, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, wyd. IV, Warszawa.
- Kaczmarek M. 2015, *Dolice. Cmentarzyska kurhanowe z późnej epoki brązu na Pomorzu Zachodnim*, Poznań.
- Kalina P. 1952, *Słownik niemiecko-polski i polsko-niemiecki*, 1–2, Kraków.
- Kolenda J., Mierzwiński A., Moździoch S., Żygadło L. red. 2013, *Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych*, Wrocław.
- Kozak-Zychman W. 2013, *Ludność kultury pomorskiej*, [w:] *Gulin-Młyn, stanowisko 1. Cmentarzyska kultury pomorskiej i przeworskiej w regionie radomskim*, M. Cieślak-Kopyt, I. Miraś red., Radom-Pękowoce, s. 122–130.
- Kóčka W. red. 1963, *Munera archaeologica Iosepho Kostrzewski quinquagesimum annum optimarum artium studiis deditum peragenti ab amicis collegis discipulis oblata*, Poznań.
- Krasnowolski A. 1920, *Gramatyka łacińska szkolna*, I, wyd. V, Warszawa.
- Kumaniecki K. 1957, *Słownik łacińsko-polski*, Warszawa.
- Makowiecki D. 2003, *Historia ryb i rybołówstwa w holocenie na Niżu Polskim w świetle badań archeoichtiologicznych*, Poznań.
- Malinowski A., Malinowski T. 1990, *Zdjęcie antropologiczne ludności kultury pomorskiej w Wielkopolsce*, Poznań.
- Malinowski M. 2014, *Do artykułu Tadeusza Malinowskiego (2014), O niektórych wyrażeniach..., komentarz filologiczny*, „Archeologia Polski”, 59/1–2, s. 291–295.
- Malinowski T. 2014, *O niektórych wyrażeniach w polskim piśmiennictwie archeologicznym*, „Archeologia Polski”, 59/1–2, s. 285–291.
- Plezia M. red. 1969, *Słownik łacińsko-polski*, 3, Warszawa.
- Rożnowski F., Cymek L. 2015, *Analizy antropologiczne szczątków kostnych z cmentarzyska w Czarnówku, stan. 5, pow. łęborski (materiały z lat 2008–2015)*, [w:] *Czarnówko, stan. 5. Cmentarzyska z późnej starożytności na Pomorzu. Część 1*, J. Andrzejowski red., Łębork–Warszawa, s. 69–137.
- Taras H., Zakościelna A. red. 2009, *Hereditas praeferiti. Additamenta archaeologica et historica dedicata Ioanni Gurba Octogesimo Anno Nascendi*, Lublin.

Tokarski J. red. 1978, *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa.
Winniczuk L. red. 1995, *Mały słownik polsko-laciński*, Warszawa.

TADEUSZ MALINOWSKI

FEW REMARKS ON LATIN AND ON GEOGRAPHIC NAMES
IN POLISH ARCHAEOLOGICAL WRITINGS

S u m m a r y

The Author draws attention to the fact that despite the rather common use of classical Latin spelling of words with no “j” letter occurrence in archaeological publications with anthropological annexes, there commonly appear cases when this letter is used. An example is the spelling of the word „Juvenis” instead of „Iuvenis”. Similar situation occurs in case of spelling other names: instead of „Ioannes” or „Iohannes” – „Joannes” or „Johannes”. On the other hand, the Author did not notice hitherto any false spelling of the name „Ioseph” or „Iosephus”.

When it comes to geographical names the author criticizes using Polish names in foreign language archaeological publications edited in Poland, if there are commonly used equivalents known in those languages like, e.g.: Kraków – Cracow – Krakau; Mazowsze – Mazovia – Masovien; Wielkopolska – Great Poland – Großpolen etc. The Author gives examples of several journal titles published in Great Britain, United States of America and Germany, where such rules apply.

Translated by Beata Kita